

ZÖHRƏ FƏRƏCOVA
AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunu
AZ1073, Bakı ş., Hüseyn Cavid prospekti, 115
E-mail: ferecovazohre@rambler.ru

“İRŞAD” QƏZETİNDƏ ANA DİLİ VƏ BƏDİİ ÜSLUB MƏSƏLƏLƏRİ

Xülasə

XX əsrin əvvəllərində ana dili məsələsi mətbuatda olduğu qədər ədəbiyyatda da ən çox müraciət edilən mövzulardan biri idi. Həmin qarışıq zamanda Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafında da ziddiyyətli mərhələ olmuşdur. Dövrün ziyalılarının ana dili və ədəbi dil probleminə yanaşmalarında uyğunluqlar olduğu qədər fərqliliklər vardı. İrşadçılar bu məsələyə böyük həssaslıqla yanaşırdılar.

Ədəbi dil və üslub məsələlərində “İrşad”ın öz mövqeyi olmuşdur. Bütövlükdə XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbi dili, ədəbi üslubu, ana dilinə münasibət və digər çox mühüm məsələlər barədə bu qəzətdən zəngin məlumat almaq mümkündür. Qəzətdə bəzən kiçik həcmli yazılarda, xəbərlərdə də ana dili və bədii üslubla bağlı çox mühüm məsələlərə toxunulurdu. Hər bir xalqın dil mədəniyyəti, ədəbi dil xüsusiyyətləri onun mənəvi aləmini təcəssüm etdirir. İrşadçılar bunun üçün ən doğru yolu müəyyənləşdirmişdilər. Bu, xalqla onun öz doğma dilində, öz üslubunda danışmaq idi. Qəzətdə dərc olunan ədəbi-bədii nümunələrdə ana dilinə xor baxanlar tənqid olunurdu.

Ana dili, ədəbi dil, ədəbi üslubla yanaşı, ortaq dil məsələsi XX əsrin ilk onilliyində bir qədər də aktuallaşmışdı. “İrşad” ortaq türk dili ilə bağlı müzakirələrin tam mərkəzində olan mətbuat orqanlarından idi. İrşadçılar bütün dünya türklərinin həlli yollarını aradığı problemlərin əsas səbəbini və qurtuluş yolunu birliyə nail olmaqda görürdülər. Bu böyük məqsəd naminə atılmalı ən əhəmiyyətli addımlardan birinin isə vahid dil yaratmaq olması fikri “İrşad”da alqışlanırdı.

Açar sözlər: bədii üslub, poeziya, nəsr əsərləri, ədəbiyyat, ortaq türk dili,

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda dil problemi ictimai, siyasi və mədəni həyatın müxtəlif sahələrində diqqəti cəlb edirdi. Məsələ o qədər aktual idi ki, K.Talıbzadənin yazdığı kimi, əsrin əvvəllərindən başlayaraq, dil məsələsi Azərbaycanda ictimai-siyasi və mədəni həyatın çox müxtəlif sahələrini özündə cəmləşdirən bir amilə çevrilmişdi: “Siyasətdən danışanlar da, iqtisadiyyatdan bəhs edənlər də, mədəniyyətdən yazanlar da bu məsələyə toxunmadan keçinə bilmirdilər” (Talıbzadə Kamal. XX əsr Azərbaycan ədəbi tənqidi (1905-1917-ci illər). Bakı: Azərb. SSR EA, 1966, 540 s (22, 300).

Məlumdur ki, dil problemi Azərbaycanda uzun zamandan bəri mövcud olmuş, daha dəqiq desək, keşməkeşli tariximizin müxtəlif dövrlərində yaranmış, müəyyən səbəblərdən getdikcə böyümüş, XX əsrin ilk onilliyində ən çox müzakirələrə və mübahisələrə səbəb olan mövzularından birinə çevrilmişdi. Ziyalılarımızın əksəriyyətinin ana dilinin taleyinə laqeyd qalmadığı vaxtlarda Ü.Hacıbəyli, M.Ə.Sabir, C.Məmmədquluzadə, Ö.F.Nemanzadə, M.Ə.Rəsulzadə, N.Nərimanov və digər görkəmli qələm sahibləri Azərbaycan dilinin saflığı və onun yad ünsürlərdən qorunması uğrunda fədakarcasına mübarizə aparırdılar. Onlara mətbuat orqanları bu məqamda da fikirlərini bəyan etmək üçün geniş meydan verirdi. Bu sırada da o dövr Azərbaycanının nüfuzlu qəzetlərindən biri kimi “İrşad”ın müstəsna yeri və xidmətlərini qeyd etməliyik. Qəzetin bu sahədə fəaliyyətini yalnız nəşr olunduğu zamanın tələblərinə uyğunlaşması kimi dəyərləndirməyi düzgün hesab etmirik. Çünki söhbət türk millətinin yolunda işıq olmaq üçün meydana çıxmış mötəbər bir qəzətdən gedir. Bu mənada, “İrşad”ın dil məsələlərinə - ana dili, ədəbi dil, ortaq türk dilinin, yəni ümumtürk dilinin yaradılması və digər vacib məsələlərə böyük diqqət yetirməsi daha dərin

mətləblərdən xəbər verir. Milli kimliyin qorunmasına, uca tutulmasına rəvac verən hər bir məsələ bu qəzet üçün əhəmiyyətli idi. Buna görə dil problemlərini, milli dil xüsusiyyətlərini “İrşad” daim ən vacib mövzuları sırasında saxlayırdı.

Şübhəsiz ki, bir millətin varlığının ən mühüm təzahürü, ilk növbədə, onun dilidir. Ona görə irşadçılar bu məsələyə böyük həssaslıqla yanaşırdılar, ana dilinin saflığının qorunması, inkişafı uğrunda mübarizə onların fəaliyyətində xüsusi yer tuturdu. “İrşad”ın yazarları bu vacib məqamı heç vaxt unutmurdular: əsrlər boyu müstəmləkəçilərin hücumları nəticəsində, demək olar ki, Azərbaycan türkcəsi də yad dillərin təsirinə məruz qalmışdı. Bununla yanaşı, ədəbi dilimizin keçib gəldiyi tarixi yol da hamar olmamışdı. Uzun illər ədəbi nümunələrimiz ərəb, fars dillərinin, son əsrlərdə isə rus dilinin təsiri altında yaradılmışdı. Həmçinin elm inkişaf etdikcə, ixtira və kəşflər artdıqca yeni adların yaranması zərurəti meydana çıxmışdı ki, bu da, əsasən, Avropa dilləri üçün latın və yunan dillərindən sözlər almağa səbəb olmuş, həmin sözlər də Azərbaycan dili lüğətinə daxil edilmişdi.

XX əsrin əvvəllərində ana dili məsələsi mətbuatda olduğu qədər ədəbiyyatda da ən çox müraciət edilən, yazıçıları, şairləri, ədəbiyyatşünasları düşündürən mövzulardan biri idi. Həmin qarışıq zamanda Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafında da ziddiyyətli mərhələ olmuşdur. Xüsusilə XX yüzilliyin ilk on illində Azərbaycanda çox vacib məsələlərdən biri millətin varlığının, milli kimliyinin göstəricilərindən olan ümumi ədəbi dil problemi idi. Mürəkkəb konstruksiyalar, tərkiblər bu dövrün ədəbi dil xüsusiyyətlərinin bəhrəsi hesab edilir.

Lakin dövrün əksər ziyalıların ana dili və ədəbi dil probleminə yanaşmalarında uyğunluqlar olduğu qədər fərqliliklər vardı. Onların geniş müzakirələri, mübahisələri qəzet və jurnalların səhifələrində davam etdirilirdi.

Hər bir xalqın dil mədəniyyəti, ədəbi dil xüsusiyyətləri onun mənəvi aləmini təcəssüm etdirir. Ən ali məqsədləri millətin bütövlüyünü qorumaq, milli şüurunu oyatmaq, milli düşüncələrini ona yenidən xatırlatmaq olan irşadçılar bunun üçün ən doğru yolu müəyyənləşdirmişdilər: Bu, xalqla onun öz doğma dilində, öz üslubunda danışmaq idi. Doğrudur, burada istisnalar da var. Yəni “İrşad”ın yazarlarının, yaxud bu qəzətdə çıxış edənlərin hər birinin yazı dili və üslubu haqqında eyni sözləri söyləmək mümkün deyil. Bu məsələyə bir azdan qayıdacağıq. Əvvəlcə onu qeyd edək ki, ədəbi dilimizin formalaşma və inkişaf dövründə - XX əsrin ilk onilliyində dil, üslub, ifadə tərzində cəhətdən fərqlənən yazarların əsərlərinə “İrşad” öz səhifələrində geniş yer verirdi. Bu da həmin qəzetin bədii irsinin zəngin olduğu qədər də çoxcəhətli olması ilə nəticələnmişdi. Belə ki, “İrşad”ın ədəbi-bədii nümunələri yalnız məzmun deyil, dil, ifadə, üslub rəngarəngliyi ilə də oxunaqlı və yaddaqalandır.

Qəzətdə dərc olunan əsərləri təhlil edərkən əksər müəlliflərin ədəbi dilimizi xalq dili leksikası və ictimai-siyasi terminlərlə zənginləşdirdiklərini görürük. Ümumiyyətlə, XX əsrin başlanğıcında Azərbaycan ədəbi dilində diqqətə çatdırdığımız faktlarla yanaşı, xalq danışığı dili üslubunu müşahidə edirik. Bütün bunlar söyləməyə əsas verir ki, bir dili nə qədər təzyiqlə məruz qoysalar da da, ona yad ünsürlər daxil etməyə çalışsalar da, öz kökündən tamamilə ayırmağa nail ola bilməzlər. Dilçi alım Ağamusa Axundovun qeyd etdiyi kimi, bu dövrdə Azərbaycan dili böyük inkişaf mərhələsinə - milli ədəbi dilin təşəkkülü və inkişafı mərhələsinə çatmışdı. Bu dildə qələmə alınmış nəzm əsərləri ilə yanaşı, nəsr və dram əsərləri də qəzet və jurnallarda mütəmadi dərc olunmağa başlamış, bəzi rəsmi sənədlər tərtib edilmiş, elmi araşdırmalar aparılmışdı. Lakin ədəbi dilimiz yenə yalnız bir istiqamətdə inkişaf yolu tutmamışdı: “XX əsrdə Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafında üç əsas meyl özünü göstərir: 1) Ədəbi dili xalq dili ilə eyniləşdirmək meyli. Bu, özünün bariz şəklini “Molla Nəsrəddin” jurnalının yazılarında, C.Məmmədquluzadə, Ə.Haqverdiyev kimi yazıçıların əsərlərində tapmışdır; 2) Daha çox Osmanlı (türk) və əski Azərbaycan dilinin ənənəsinə söykənən ədəbi dil yaratmaq meyli. Bu, “Həyat” və “Füyuzat” kimi bir çox jurnal və qəzətlərin, Ə.Hüseynzadə kimi maarifpərvər yazıçıların dilində özünü göstərir. Bu dil o vaxtkı türk ədəbi dilindən, demək olar ki, seçilmirdi; 3) Hamı tərəfindən anlaşılan, ədəbi dil normalarına əsaslanan ədəbi dil yaratmaq meyli. Heç bir dialekt təsirini qəbul etməyən bu dili A.Şaiq, C.Cabbarlı, S.Hüseyn, A.Səhhət kimi şair və yazıçılar yaradırdılar” (Axundov Ağamusa. “Azərbaycan dili”. “Ədalət” qəzeti, - 2010.- 1 iyun, S.5 (1, 5). Fikrimizcə, ədəbi dildə olan bu üç meylin hər birini

“İrşad” qəzetində görmək mümkündür. Bunun səbəblərini, ilk növbədə, irşadçıların şəxsiyyətində, təhsilində və düşüncə tərzlərində axtarmaq lazımdır.

XIX əsrin sonları, XX əsrin ilk onilliyində Azərbaycan cəmiyyətində hələ də daha çox mollaxanalar ilk təhsil mərkəzləri sayılırdı. Nəticədə, ərəbcə və farsca yazıb-oxumağı bilənlərin sayı artırdı. Onların bir qismi dini savad almaq üçün ərəb ölkələrinə üz tuturdular. Lakin XIX əsrdən artıq Azərbaycandan təhsilini davam etdirmək üçün yalnız Şərqlə ölkələrinə deyil, həm də Qərblə ölkələrinə, xüsusilə Rusiyanın şəhərlərinə getməyə başlamışdılar. Eyni zamanda, həmin əsrin sonlarından etibarən çar Rusiyasının müstəmləkəsi altındakı əksər yerlər kimi, ölkəmizdə də sayca çox olmasa belə, yeni üsulda məktəblər açılırdı. Rus-tatar, Azərbaycan-rus, üsuli-cədid, yaxud realnı gimnaziya adları ilə tanınan yeni tipli məktəblərdə oxuyanlara rus dili öyrədilirdi. Onların bəziləri sonradan Rusiyanın şəhərlərində, əsasən, Moskva və ya Sankt-Peterburqda, yaxud Zaqafqaziyanın mərkəz şəhəri sayılan Tiflisdə fəaliyyət göstərən Qori Müəllimlər Seminariyasında təhsillərini davam etdirirdilər. İstər Şərqlə, istərsə də Qərblə ölkələrində oxuyub geri dönənlər həmin ölkələrin təsirini yalnız aldıkları elmi biliklərdə deyil, həm də dünyagörüşdə, geyimdə, danışmada və yazı üslubunda gətirirdilər: “XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ictimai-siyasi və ədəbi mühitində Azərbaycan ümumxalq və ya ədəbi dili ilə əks qütbə dayanan yeni-yeni “kadrlar”ın meydana gəlməsi Azərbaycan xalqının bütöv dil mənzərisinə təsirsiz ötürməyə bənzər idi. Əsas məsələ onda idi ki, bu dövrdə kadrların əksəriyyəti Rusiyada təhsil alırdı və Azərbaycan rus imperiyasından ibarət inzibati əraziyə daxil idi. Sağlam düşüncəli milli kadrların ciddi-cəhdi ilə milli dirçəlişin ilk əlamətləri meydana çıxmaqla milli özünəqayıdış, Ana dilinə düzgün münasibət, onu dirçəltmək uğrunda mübarizə yeni mərhələyə daxil olurdu. Bu yolda təkcə siyasətçilər deyil, həm də ədiblərimiz böyük işlər görmüşlər. XX əsrin əvvəllərində bir çox publisistlərimizin ümumi yaradıcılığında Ana dili məsələsi əsas xətt kimi keçir (Hacıyeva N.H. Bakı Universitetinin Xəbərləri №2. Humanitar elmlər seriyası, 2011 (8, 17).

XX əsrin ilk illərində Azərbaycanın ictimai həyatında özünüdərk prosesi ədəbi dilə güclü təsir göstərirdi. Bununla yanaşı, çarizm mənafeyi naminə həyata keçirdiyi dil siyasətinə uyğun, milli dillərə təzyiq edirdi. Azərbaycanın qabaqcıl ziyalıları isə bunun qarşısını almağa çalışırdılar. Kənarında təhsil alan, elm, savad öyrənənlərimizin çoxu böyük dəyər verdikləri ana dilini qorumağa çalışırdılar. Təbii ki, bütün bunları xarici ölkələrdə oxuyub qayıtmış əksər ziyalılara aid etmək doğru olmazdı. Bəzisi özünü xalqdan ayırır, ona yuxarıdan baxır, bəzisi isə ifrata varır, danışanda və ya yazanda əcnəbi sözlərdən yerli-yersiz istifadə edirdi. Bu da Azərbaycanın ümumilikdə dil mənzərəsində qarışıqlıq yaradırdı. XX əsrin ilk onilliyində ana dili məsələsinin aktual olmasının əsas səbəblərindən biri də məhz əsrin əvvəllərində başqa ölkələrdə oxuyub gələn ziyalılarımızın bəzisinin düşüncəsində, əsərlərində yad mədəniyyətin, yad dillərin təsirinin güclü olması idi. Dilçi alim T.Hacıyev də XX əsrin əvvəllərində ədəbi dildə üç meylin olmasının zərərini açıqlayırdı: “Ədəbi dilin saflığını korlayanlar vahid mənbə üzərində dayanmır, üç ada ayrılırlar, bir qrup ərəb-fars mənbəyinə, ikinci qrup-türk osmanlı, üçüncü qrup isə rus-Avropa dillərinə meyl edirdilər” (Hacıyev Tofiq. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbi dili. Bakı, Maarif, 1977, s-188 (7, 85).

Gəldiyimiz qənaətə görə, XX əsrin əvvəllərində “İrşad”ın dili qədər dil mənzərəsi mürəkkəb ikinci mətbuat orqanı olmamışdır. Çünki qeyd etdiyimiz problemləri yaradan səbəblərin hər birini, eyni zamanda, ana dilinə qarşı təəssübkeşlik, onu qorumaq cəhdlərini bu qəzetə şamil etmək mümkündür.

Aydındır ki, millətə, vətənə münasibətdə düşüncələrinin oxşarlığı, əqidə, məslək yoldaşlığı bu istedadlı qələm adamlarının eyni mövqedən çıxış etməsi ilə nəticələnmişdi. Həmçinin təhsilin, formalaşma mühitinin təsiri yazı üslubunda, ədəbi, bədii, publisistik dildə istər-istəməz özünü göstərirdi. Məsələn, “İrşad”da Ü.Hacıbəyli, N.Nərimanov və başqalarının əsərlərində ərəb, fars sözlərindən daha az istifadə olunmuşdu. Bununla belə, demək olmaz ki, ana dilinin müqəddəratı haqqında onlar digərindən daha çox düşünmüş, yaxud mübarizə aparmışdı. İrşadçıların hər biri ana dilini sevir, dünyagörüşləri, bilik və bacarıqları daxilində bu hissələrini ifadə edirdilər.

Qəzetin dilinə təsir edən məsələlərdən biri də “Füyuzat” jurnalı bağlandıqdan sonra füyuzatçıların əksəriyyətinin ideyaca daha yaxın olduqları jurnalistlərin toplaşdıqları “İrşad”a üz tutması idi. O zaman artıq həm ictimai, mədəni həyatda, həm də jurnalistikada kifayət qədər

tanınmış Ə.Hüseynzadə, Ə.Kamal və digərləri bu mətbuat orqanına öz dəst-xəttləri, yazı tərzləri, dil və ifadə üslubları ilə gəlmişdilər. Həmin müəlliflərin əsərlərinin dilində ərəb, fars sözlərindən, eləcə də osmanlıcadan gen-bol istifadə etdiklərini diqqətdə saxlayaraq, deyə bilərik ki, bundan sonra “İrşad”ın ümumi dil mənzərəsi bir az da mürəkkəbləşdi. Lakin “İrşad” bütün məsələlərdə, eləcə də dil siyasətində öz yolunu ilk sayından bəyan etmişdi. Ə.Ağaoğlunun “İrşad”ı əvvəldən axıradək özü üçün aydınlaşdırdığı bir yolla irəliləmişdi.

Bu qəzetdə vaxtaşırı ana dilinin problemlərinə həsr edilmiş yazılar dərc olunmuş, yaxud ayrı-ayrı məqalələrdə, ədəbi-bədii nümunələrdə bu barədə söz açılmışdı. Həmin müəlliflərin sırasında həm bu qəzetin daimi və fəal yazarlarının, həm də ona kənardan yazı göndərənlərin imzalarını görürük. Bu da “İrşad”ın mövqeyindən irəli gəlirdi. İrşadçılar haqlı olaraq belə hesab edirdilər ki, xalqın müqəddəratında başlıca yer tutan ana dilinin qorunması, yaşadılması kimi vacib məsələlərə xalqını, vətəninə düşünən hər kəs həssaslıqla yanaşmalı, öz münasibətini bildirməlidir.

İrşadçıların əksəriyyəti bu qəzetdə həm ana dili ilə bağlı müzakirələrdə fəal iştirak edir, həm də ayrı-ayrı yazılarında bu aktual məsələyə toxunur, problemlərin həlli yollarını axtarırdılar. Onlar “İrşad”a qədər də, bu qəzetdən sonra da, yeri gəldikcə, dil məsələsində öz mövqelərini ifadə edən əsərlər yazdılar. Məsələn, Ü.Hacıbəyli hələ 1905-ci ildə “Həyat”da “Bir xanım əfəndinin bizlərə hüsni-təvəccöhi” başlıqlı məqaləsində “Peterburqskiye vedomosti” qəzetində Maqda Neymanın dilimizin saflığı əleyhinə yazdığı böhtana nifrətini bildirmişdi (Üzeyir. “Bir xanım əfəndinin bizlərə hüsni-təvəccöhi”. “Həyat” qəzeti, 10 sentyabr 1905, № 62 (23, 3). “İrşad”da isə publisist bu mövzuda daha kəskin yazılarla çıxış edirdi. O, əcnəbi sözlərdən dilimizdə kor-koranə istifadə olunmasının, Azərbaycan türkcəsinin korlanmasının qarşısının alınmasının vacibliyini diqqətə çatdırırdı. Ümumiyyətlə, Ü.Hacıbəyli yaradıcılığında ana dili məsələsinə xüsusi yer vermiş, bu mövzuda silsilə məqalələr yazmışdı. 1906-cı ildə “İrşad”ın üç sayında - 15, 16 və 20 fevral tarixli saylarında “Üzeyir bəy Hacıbəyov” imzası ilə dərc edilmiş “Hansı vasitələrlə dilimizi öyrənib kəsbi maarif etməliyiz” başlıqlı silsilə məqaləsində o, millətin var olması üçün ana dilinin yaşadılmasını əsas amil hesab edirdi. İrşadçıların əksəriyyəti kimi, Ü.Hacıbəyli də düşünürdü ki, ana dilinin qorunması uğrunda hər kəs, xüsusilə də ziyalılar mübarizə aparmalıdır. O, yazırdı: “Ana dilimizə əhəmiyyət verməsək, ola bilər ki, bir gün dilimiz itər-batar, yox olar və bir millətin də ki, dili batdı, o millət özü də batar, çünki bir millətin varlığına, yaşamasına isbat vücud onun dilidir” (Üzeyir bəy Hacıbəyov. “Hansı vasitələr ilə dilimizi öyrənib kəsbi-maarif etməliyiz”. “İrşad” qəzeti, 15 fevral 1906, №47 (24, 1).

O illərdə bəzi oxumuşlarımızın ümumxalq yolunda çalışmaması, bəzisinin isə dil biliklərini nümayiş etdirmək cəhdlərinin həddini keçməsi, ana dilini gözdən salması “İrşad”da tənqid olunurdu. Bu problemlərin yaranmasında mühüm səbəblərdən biri irşadçıların qənaətinə, məktəblərdə tədrisin düzgün təşkil olunmaması idi. Millət övladları ya köhnə üsullu məktəblərdə ərəb və fars dillərində, ya da yeni üsullu məktəblərdə rus dilində oxuyurdular. Bu da qeyd etdiyimiz problemlərin meydana çıxmasına şərait yaradırdı. “Mühüm suallar, vəhim cavablar” başlıqlı felyetonunda Ü.Hacıbəyli milləti üçün vacib olan, inkişafı yolunda əngələ çevrilən problemlərin sırasında bu məsələni də qeyd edirdi: “Sual: erməni-müsəlman məsələsi nə vəqt qurtaracaqdır?

Cavab: ermənilərin əqli başlarına gəlib, ürəkləri təmizləndikdən sonra. Bunun da nə vəqt olacağını mən bilmioram, “daşnaksüyun” firqəsindən xəbər al desin.

Sual: Biz nə üçün geridə qalmışıq?

Cavab: Çünki bizi irəli aparanlar cibləri ağırlıq etdiyinə görə yorulub yolda qalıbdılar. Ciblərinin də nə səbəbə ağır olduğunu mən bilmioram. “Vıssi kurs” qurtarmışlarımızdan xəbər al desin.

Sual: İdareyi-ruhaniyyələrimiz nə vəqt düzələcəkdirlər?

Cavab: İdareyi-ruhaniyyələrimizin düzəlməsi “Stanislav” və “Anna” nişanlarının çoxalmasına bağlıdır. Düşümüz nişanlar ilə təzyin edildikcə idareyi-ruhaniyyələrimiz də müzəyyən olub düzələcəkdir. Nişan almağın da yolunu mən bilmioram, “Molla Nəsrəddin”in əvvəlinci səhifəsilə bərabər “Tərcüman”ın 36-cı nömrəsindən xəbər al desin.

Sual: Məktəblərimiz nə vəqt islah olunacaqdır?

Cavab: Ana dilimizi bilmərrə unudandan sonra. Ana dilini unutmaq yolunu da mən bilmioram. Zaqafqaz seminariyası müəllimlərindən xəbər al desin” (Filankəs. “Mühüm suallar, vəhim cavablar”. “İrşad” qəzeti, 17 aprel 1906, № 91 (6, 3).

Ana dilinin tədrisinə nail olmaqla iş bitmirdi. Bu vəzifəni yerinə yetirən müəllimlər öz işlərinə vicdanla, məsuliyyətlə yanaşmadıqda meydana çıxan vəziyyəti Ü.Hacıbəyli belə təsvir edirdi: “Məktəblərimizdə ümumi tədrisəni ana dilində icra etmək üçün bizə müsaidə verildi. Lakin, hal-hazırda mövcud olan məktəblərimizin, yaxud şkolalarımızın nəqunə əsaslara məbni təsis edildiyini təhqiq və tədqiq etsək, bizə verilən müsaidənin öz ana dilimizi layiqincə öyrənmək üçün ən cüzi bir vasitə olduğunu müşahidə edə bilərik. Ana dilimizdən ibarət olan türk lisaninə mükəmməl surətdə vəqif olan zəvat biz Rusiya müsəlmanlarının ana dili sarıdan mən hələ “obed” eləməmişdim, “vizitni kartoçka” gəldi ki, madam Papkova səni “veçer”ə “priqlasit” eləyir. Gəlməsən “abijatsa” olar kimi belə bir əsəfli halımızı görsə, bizə verilən müsaidənin “dilimizi yuyub” təmizləməkdən ötrü bir damcı su mənziləsində olduğunu iqrar edib, buna çaylar, sellər lazımdır deyər. Həqiqətdə da belədir: biz, ibtidaiyyə məktəblərinin birinci şöbəsində öz ana dillərinə bilmərrə dara olmayan müəllimlərdən bir il zərfində dərs almaqla ana dilimizi öyrənib, istemalinə müqtədir olmaırıq. Halbuki bizim türk insanımız Avropa üləma və filosoflarının rəyinə nəzərən ən vəsi və kamil bir dildir ki, onun vasitəsilə insan ən ali fikirlərini və ən dəqiq hisslərini bəyanə qadirdir. Belə bir zəngin lisanın sahibi olub da onunla istifadə etməməyin özü böyük bir bədbəxtlikdir (Üzeyir bəy Hacıbəyov. “Hansı vasitələr ilə dilimizi ögrənib kəsbi-maarif etməliyiz”. “İrşad” qəzeti, 16 fevral 1906, №48 (25, 2).

Ana dilinə xor baxan, soykökündən uzaq düşən cavanlar, şübhəsiz ki, millətin qayğılarına da laqeyd yanaşacaqlar: “...niyə müəllimlər kəndlərdə otura bilmiorlar, bəli! Seminariyalarda əkilən ağacların “nübarları” yavaş-yavaş yetişməkdədir: bəzi müəllimlər familiyalarının axırında bulunan “lu” ləfzini nəgüvərə və nalayiq ədd edib “ski” ləfzinə mübəddəl ediblər. Məsələ: Şıxlı-Şıxlinski, Şaxtaxtılı-Şaxtaxtinski. ...Hərgah böylə zahirpərəstligə biz bir məna vermiyuruqsa da, amma (çə fayda!) işlərimizi batinən həm fəna görürüz. Uzaq getmək lazım degil... Böylə qövləni felə mütabiq etməyən bir müəllim cəmaət nəzərində sadıq əlqövl ədd olunub etibar kəsib etməgə qadir olarmı? Və etibardan düşmüş müəllim gərəkdir cəmaətdən fərar etsin...” (Üzeyir bəy Hacıbəyov. “Hansı vasitələr ilə dilimizi ögrənib kəsbi-maarif etməliyiz”, “İrşad” qəzeti, 20 fevral 1906, №51 (26, 2).

Ü.Hacıbəylinin fikrincə, dilimizi öyrənməkdə bizə yardım edəcək neçə-neçə vasitələr mövcuddur. Onlardan biri öz dilimizdə çıxan qəzetlərdir. İkincisi, danışmaq və aramızda mübadilə edilən hər bir məktubu türk dilimizdə yazmaqdır. Ü.Hacıbəyli diqqətə çatdırırdı ki, danışıq əsnasında fikrimizin öz sözlərimizlə təmiz ifadəsinə səy göstərməliyik və qəzetlər sayəsində öyrəndiyimiz yeni təbirat və islahatı lazımi yerlərdə işlətməliyik: “Məsələn: “zabastovka” yerinə “tətil”, “pajar” əvəzinə “yanğın”, “sosialist, revolyusioner”, “demokrat” və sairələrini deməyib, “ictimaiyyun, inqilabiyyun, amiyyun” və sairələrini istemal etməliyik.

Burada onu əxtar etməlidir ki, biz nədənsə tazə libasda bazara çıxmaqdan utanan cavanlar kimi - bu yeni öyrəndiyimiz öz sözlərimizin danışıq əsnasında istemalından utanırıq və utandığımızdan da bildiyimiz yeni sözlərimizi bərqəsd işlətməyib, qarnımızda saxlayırıq. Qarnımız dəxi bir guşeyinisyan olduğundan zavallı sözlər orada itir, batır və bilaxərə unudulur... Və habelə alim və ədiblərimiz zəhmət çəkib, dirildikləri və icad etdikləri təbirat bizim utancaqlarımız ucundan nisyan sandığına atılıb qalır. Bizim hər işimiz tərsdir: utanmamaq lazım gələndə yerdə utanırıq, utanmaq lazım olanda utanmırıq və hətta bunu da özümüzə bir fəxr hesab edirik. Xülasə, biz utanmamağa qeyrət edib, dirildilmiş və yaradılmış təbirlərimizi lazımi yerlərdə işlətsək kəsretilistimal sayəsində utancaqlıq hissimizi bu yerdə itirib bu “mərəzdən” xilas olmaqla bərabər lisanımızı da genişləndirərik. Dilimizi öyrənmək üçün təklif etdiyim bu iki vasitəni uşaqlarımız deyil, böyüklərimiz - yəni məktəb sinniləri ötmüş adamlarımız, ittixaz etməlidirlər” (Üzeyir bəy Hacıbəyov. “Hansı vasitələr ilə dilimizi ögrənib kəsbi-maarif etməliyiz”. “İrşad” qəzeti, 16 fevral 1906, №48 (25, 2).

Müəllif bir mühüm məqamı diqqətdən qaçırmırdı: elə bir dil yoxdur ki, onun lüğətində əcnəbi sözlər olmasın: “Binaənəleyh, uləma və üdəba tayfası bir əcnəbi sözünü öz lisanına idxal etməyə məcbur olduqda, məzkur sözü qəbul edər və yaxud onu üçüncü bir dil təbirləri vasitəsilə ifadə edib,

hər bir halda öz dilinə əcnəbi kəlməsi xal edir. İndi biz də istəsək ki “samovar” təbiri rusca deməyib, öz dilimiz vasitəsilə ifadə edək, lazım gəlir ki, bu sözü ya fars və ya ərəb və ya sair dil köməyiylə təsmiyə edək. Məsələn: “hudpəs”, “xudçuş” və sair və illə “özüqaynayan” desək əvamımız anlamaz. Çünki “özü” və “qaynayan” təbirləri əvama məlum olduğundan onun zəhnində dürlü-dürlü şeylər zair edib “samovar” ifadə edilmir. Əvamdən sorsan ki, “uzaqyazan” nədir. Heç vaxt deməz ki, “teleqraf”dır. O səbəbdəndir belə sözlər çamaat arasında qəbulə keçib, əcnəbi sözü öz-özlüyündə qalır. Ruslardan dəxi bir çox şəxslər “qaloş” əvəzində “mokrostup”, “zont” əvəzində “dojdoxranilişşe” təbirləri istemal etmək istədilər. Lakin cəmaət tərəfindən qəbula keçmədi.

Bəs bizim Avropa dillərindən bir təbiri öz dilimizə idxal etmək istədikdə və o təbiri öz-özlüyündə qəbul, yaxud ərəb və fars kəlmələriylə ifadə etməyimiz təbiidir. Lakin öz sözümlə ifadəsi imkan daxilində olan təbiri ərəb və ya fars kəlamati vasitəsilə istemal etməyimizin heç bir mənası olmasın gərək” (Üzeyir bəy Hacıbəyov. “Hansı vasitələr ilə dilimizi ögrənib kəsbi-maarif etməliyiz”, “İrşad” qəzeti, 20 fevral 1906, №51 (26, 2).

XX əsrin əvvəllərində dilimizin saflığının qorunması poeziyada da diqqət mərkəzində idi. “İrşad”da dərc edilən bir sıra şeirdə ana dilinə xor baxan, əcnəbi dillərdə danışmağa üstünlük verən, bunu özləri üçün şan-şöhrət hesab edən ziyalılar tənqid olunurdu. Şair İ.T.Musayev belələrinə etirazını “Molla Nəsrəddinə” şeirində belə ifadə edirdi:

“Tax qurşağına, ay kişi, bir tazə qələmdən,
Çayxanələrə gir, çıx, eylə küçədə cövlan.
Yaz namə, verum, qasid ayaqüstədi əlan,
Çoxdandı vətəndə dolanur ailə giryan,
Bilməm mən biçərə müsəlmancə, a Molla,

Ancaq yazaram mən yazı almancə, a Molla” (Şuşi İbrahim Tahir Musayev. “Molla Nəsrəddinə”. (“İrşad” qəzeti, 24 oktyabr 1906, №250 (21, 3).

Qeyd etdiyimiz kimi, irşadçılar dilə əcnəbi sözlərin daxil olmasına qarşı çıxmır, alınma sözlərin müəyyən tarixi, siyasi, iqtisadi, mədəni hadisələr nəticəsində müxtəlif dillərə keçməsinin qaçılmaz olduğunu danırdılar. Unutmurdular ki, əsrlər ötdükcə dilin lüğət tərkibində öz yerini möhkəmlətməmiş sözlərdən imtina etmək çətin, bəlkə də mümkünsüzdür. Bunun üçün “İrşad”da yeni yaranan terminlərə münasibət ədəbi dil mövqeyinə uyğun idi: “Dilə alınmaların keçməsi müxtəlif səbəblərlə (məcburiyyət, başqa xalqlarla çeşidli (elmi, mədəni, siyasi, iqtisadi) əlaqələr, obyektiv dil hadisələri, coğrafi şərait və s. bağlıdır və həmin səbəblərin hamısı dilimizdəki alınmaların varlığını şərtləndirir. ...XX yüzilin əvvəlində alınmalara münasibətdə ilk obyektiv mövqedə duranlardan biri Ə.Hüseynzadədir. Ondan sonra bu məsələyə S.M.Qənizadə, F.Köçərli, Ü.Hacıbəyov və başqaları eyni mövqedən münasibət göstərmişlər” (Hüseynova Sədaqət. “Füyuzat” jurnalı və dil problemləri. Elmi redaktor: Y.M.Seyidov. Rəyçilər: V.H.Aliyev, S.İ.Vəliyev. Bakı, “Elm” nəşriyyatı, 2006, 298 s. (10, 51-52).

“İrşad” qəzetində alınma sözlərin dilimizə keçməsindən deyil, onlardan ehtiyac olmadığı halda istifadədən narazılıq edilir, ana dilinə laqeyd yanaşan, yad və gərəksiz sözlərlə onu yükləyən yazıçı, şair və publisistlər, eləcə də onların iştirak etdikləri mətbuat orqanlarının fəaliyyəti təhlil və tənqid olunurdu. Ö.F.Nemanzadə irsinin araşdırıcısı Şamil Qurbanovun onun haqqında qeyd etdiyi bu fikirləri irşadçıların əksəriyyətinə aid etmək mümkündür: “Ömər Faiq millətini sevməyin birinci əlamətini onun dilini sevməkdə görürdü. Buna görə də milli dil problemi onun yaradıcılığında başlıca yer tuturdu. Bu da təsadüfi deyildi. Çünki XX əsrin Azərbaycan ziyalılarının əsas mübarizə hədəflərindən biri də milli dilə xor baxan, ona biganə olanlar idi” (Nemanzadə Ömər Faiq. Əsərləri. Bakı, “Yazıçı”, 1983, 150 s. (18, 15). Ş.Qurbanovun da qeyd etdiyi kimi, dil məsələsi Ömər Faiqdə ötəri, keçici xarakter daşımır, o, uzun müddət Şəki, Şamaxı, Gəncə, Bakı, Tiflis kimi yerlərdə müəllimlik və jurnalistlik etmiş, xalqın dilinə, mənəviyyatına, psixologiyasına yaxından bələd olmuşdu.

Ana dilinin qorunmasına böyük məsuliyyətlə yanaşan qələm sahiblərindən biri də N.Nərimanov idi. “Azərbaycan dilinin saflığı uğrunda daima mübarizə aparən ədib həmin ciddi məsələni də xalqın azadlığı məsələsi ilə bağlayırdı” (Məmmədov Kamran. “N.Nərimanov publisistikasında gülüşün mövqeyi”. “XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri”, ikinci kitab

Redaktoru: Kamran Məmmədov, Bakı, "Elm" nəşriyyatı, 1985, 204 s. (14, 42). N.Nərimanov 1906-cı ildə haqlı olaraq yazırdı: "...millətin dilini bilməmiş onun dərdinə dava etmək çətindir" (Nər. "Cümə söhbəti". "İrşad" qəzeti, 7 aprel 1906, №84 (19, 2-3). O, "Cümə söhbəti"ndə bu mühüm mətləblərə toxunurdu: "...adınızı ədib qoyubsunuz: əlinizə qələm götürməmişdən müqəddəm qarelərinizi nəzərə gətiriniz, görünüz oxuyanınız kim olacaqdır? Məlumatlı, mədəniyyətli şəxslərdir, yəni "Molla Nəsrəddinin müridləri"; hər halda sözlərinizi, fikirlərinizi "uydurunuz"; Molla Nəsrəddin müridləri üçün sadə, mədəniyyətli üçün fəsih lisanı yazınız. Açıq söyləmək: millət elmdə tərəqqi tapıbsa, fəsaht bəlağətlə yazınız, tərəqqi etməyibsə ha, böylə boş şeylərdən, "zinətdən" söyləyiniz..." (Nər. "Cümə söhbəti". "İrşad" qəzeti, 7 aprel 1906, №84 (19, 2-3). N.Nərimanovun istehza ilə ifadə etdiyi bu fikirlərdə o dövrün mənzərəsi var. Biz bu mənzərədə özlərini "abrazovanni" göstərməyə çalışan oxumuşların qəliz danışmağı mərifət hesab etdiklərini, bununla, necə deyirlər, ana dilinin evini yıxdıqlarını görürük: "Ədəbiyyat dilimiz türk, ərəb və fars dillərinin mürəkkəb bir lisanıdır. Heç çarəmiz yoxdur, dilimiz "loru"dur, kasıbdır. Yamaq lazımdır, "zinət" gərəkir, deyirlər. Sözümlər yoxdur, əfəndim! Razılıq verib dilimizin qüsurlarını "dəftərin bir kənarına yazarız. Lakin "Qospodin predsedatelin mneniyası komissiya naznaçit etməkdir". Biz isbalşim udovolstviyom, soqlasiya zayavit ediyoruz" kibi ləhcələri hankı dəftərin kənarına yazmaq mümkündür? İmdi bu yerdəmi türk dilini unudubsunuz? Ya ruscamı elminiz artıq düşübdür? Ya rusca bilməyinizimi göstərmək istəyirsiniz? Yəni türk dilinə "zinət"mi verirsiniz? Anlamayırıq və anlaya da bilməyirik! Ərəb-fars sözlərini işlətməyə hər cəhətdən ixtiyarımız var, fəqət bu tövr rus sözlərini işlətməyə heç cəhətdən ixtiyarımız yoxdur. Ondən savayı rus özü razı olmaz ki, onun sözlərini qolsuz, qıçsız qoyub "şaltay-paltay" söyləyirsiniz. Böyləmi? Böylə isə, türk balası heç vaxt razı olmaz ki, ana dilinə xəyanət etsin.

Xəyanət? Bəli, xəyanət Bir dəfə yox, yüz dəfə yox, min dəfə!" (Nər. "Cümə söhbəti". "İrşad" qəzeti, 7 aprel 1906, №84 (19, 2-3). N.Nərimanov bildirirdi ki, məsələ hansısa dildə danışmaqda deyil, mətləbinizi təmiz ana dilində söyləyə bilmirsinizsə, söhbət etdiyiniz adam rusca anlayırsa, təmiz rusca söyləyin. Nəinki "şaltay-paltay" edib asan türk kəlmələrinin yerində rus sözlərini işlədəsiniz. O, özü kimi millət təssübkeşlərinin adından dilimizi korlayanlara deyirdi ki, "şaltay-paltay" söyləməyinizi yazacağıq, bağıracağıq, müsəlman balalarına xəyanət etməyinizə razı olmayacağıq, onları da özünüzə oxşatmaq istəyirsinizsə, sizə mane olacağıq, yoxsa millətə xəyanət etmiş oluruq: "Yox, əfəndim! Məclislərdə döşünüzə vurub "Poalyustə" demək ilə milləti qabağa aparmayacaqsınız: millətin dilini bilməmiş onun dərdinə dava etmək çətindir. Lakin biz deməyirik, əfəndilər, tərcümə edən kimi "samovara" özündən qaynadan adı qoyasınız. İndi anladınız nə söyləmək istəyirik?

Bəli, əfəndim! Hamı sözü tərcümə etmək mümkün deyil. Bəlkə tərcümə etsəniz mənası dəyişilər. Ona görə də tərcümə məsələsində böyük ehtiyat lazımdır. Məsələn: "Hürriyyət" bəxşis edən sözlərə diqqət edib hamısını tərcümə etməmək. "Sosial-demokrat-ictimaiyyun amiiyyun!", "Sosial-revolusioner-ictimaiyyun inqilabiyyun". Pəh! Pəh! Nə gözəl tərcümə ediblər. Böylə tərcümələrə sözümlər yoxdur: "İctimaiyyun" sozu "sosial" sözünü dürüst andırmasa da, bizim böylə tərcüməyə sözümlər yoxdur. Lakin "provakator", "xuliqan" sözlərini tərcümə etməkdənsə etməmək məsləhətdir" (Nər. "Cümə söhbəti". "İrşad" qəzeti, 7 aprel 1906, №84 (19, 2-3).

İrşadçılar türkdilli qəzetlərin sayının çoxalmasına sevinərkən, təqdir edərkən də həmin mətbuat orqanlarının məsləki, məramı ilə yanaşı, dilinə və üslubuna böyük əhəmiyyət verirdilər. Məsələn, "Tan yuldızı" (Dan ulduzu) adlı mətbuat orqanı haqqında M.Ə.Rəsulzadə yazırdı: "Qəzetənin şiveyi-təhririyyəsi qafqaziyalılar anlayacaq bir dildə deyilsə də, mündəricatı o qədər maraqlı, məsləki o qədər müstəqimdir ki, hər bir sahibi-zövq hıqqana-hıqqana da olsa onu oxuyub məzmunundan xəbərdar olacaqdır. Arzu edilirdi ki, ədəbiyyatımızın üfünündə bu tövr yulduzlar çoxlaşıb "Tan yuldızı"nin məsləki aramızda bərqərar olaydı" (M.Ə.R.-zadə. "Tan yuldızı" (Dan ulduzu). "İrşad" qəzeti, 1 iyun 1906, №128 (15, 3).

Başqa bir qəzetin - "Vətən xadimi"nin əvvəlinci sayının gəlməsi sevincini isə M.Ə.Rəsulzadə belə ifadə edirdi: "Qəzetə Kırmda "cismi var, ismi yox" "Quvasu" qəsəbəsində nəşr olunur. ...Qəzetədə oxucularımıza asari-qələmiyyəsilə tanış olan ədibi-şəhir Həsən Səbri cənabları da iştirak ediyorlar" (M.Ə.R.-zadə. "Yeni qəzetə". "İrşad" qəzeti, 9 may 1906, №108 3-4 (16, 3). Yeni

qəzetin məsləkcə “İrşad”a yaxın olması M.Ə.Rəsulzadəni sevindirirdi: “Qəzetənin məsləki hürriyətpərvərlikdir. ...Qəzetənin dilinə gəldikdə Rusiyada sakin türk əqvamının çox hissəsi qanacaq bir ləhcə ilə yazılmışdır. Şiyyəvi-təhririyəsi “İrşad” və “Həyat”ın şiyyələrinə qərirdir” (M.Ə.R-zadə. “Yeni qəzetə”. “İrşad” qəzeti, 9 may 1906, №108 (16, 3-4).

“İrşad”ın nəşrində iştirak edən S.M.Qənizadə əsərlərinin dili məsələsinə toxunan F.Köçərli onun barəsində belə yazırdı: “Soltan Məcid Qənizadənin əsərlərinin cümləsi ədəbi dil ilə yazılmışdır, dili pür-ibarə isə də, ibarələri qəliz və dolaşiq deyildir. Bunları hər kəs oxursa asan olaraq anlar. Təzə yazıçılarımız kimi osmanlı ədiblərinə təqlid etməyib. Azərbaycan türklərinin dilinə məxsus olan şivədə yazmaqdadır” (Köçərli Firudin. Seçilmiş əsərləri. Bakı, “Azər.SSR EA nəşr-tı. 1963, 341s. (13, 25). Ümumiyyətlə, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda ən çox müzakirə və mübahisələrin mövzusunə çevrilən məsələlərdən biri də dilimizi sürətlə İstanbul türkcəsinə yaxınlaşdırmaq meyli idi. Belələrinin ön sırasında Ə.Hüseynzadə və onun redaktoru olduğu “Həyat” qəzeti, daha sonra “Füyuzat” jurnalı, Türkiyədən Bakıya gəlmiş Ə.Kamal, A.Cövdət və başqaları vardı.

Sovet hakimiyyəti illərində XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan mətbuatının ədəbi dilindən, üslubundan danışılarda da, həmin dövrün nüfuzlu, məktəb yaratmağı bacaran iki mətbuat orqanının - “Molla Nəsrəddin” ilə “Füyuzat” arasında mövcud olmuş ziddiyyətlər bilərəkdən önə çəkilmiş, məsələ qəsdən şişirdilmiş, xeyli dərəcədə mübaligələrə yol verilmişdi. Əslində, sovet tədqiqatçılarına məlum idi ki, Ə.Hüseynzadə və C.Məmmədquluzadə başda olmaqla “Füyuzat”ın və “Molla Nəsrəddin”in yazarları bir məqsədə xidmət etmişdilər. Sadəcə, bununla fikirləri hədəfdən yayındırmaq, onların eyni məslək yolçuları olduqlarını unutturmaq istəyirdilər. Doğrudur, “Molla Nəsrəddin” də “Füyuzat” da özünə məqbul saydığı yolla gedirdi, lakin son nəticədə ikisi də bir millətə xidmət edir, onun gələcəyi naminə çalışırdılar. Arada əsas ziddiyyət ana dilinə münasibətdə idi. “Füyuzat”ın dilinin tədqiqi sahəsində araşdırıcı Sədaqət Hüseynova yazır: “Fəaliyyət dövrü ilə əlaqəli olaraq “Füyuzat” jurnalının dili çağdaş dövrümüzə və XX yüzilin əvvəlində xalq danışiq dilinin ən mükəmməl örnəyi olan “Molla Nəsrəddin” jurnalının dilinə görə mürəkkəbdir. Ona görə də zaman-zaman davam edən tənqidlərdə onun dilinin çətinliyi vurğulanmış, mükəmməlliyi isə başa düşülməmiş və ya başa düşərəkədən qiymətləndirilməmişdir” (Hüseynova Sədaqət. “Füyuzat” jurnalı və dil problemləri. Elmi redaktor: Y.M.Seyidov. Rəyçilər: V.H.Aliyev, S.İ.Vəliyev. Bakı, “Elm” nəşriyyatı, 2006, 298 s. (10, 96).

Ədəbiyyatşünas alim A.Bayramoğlunun diqqətə çatdırdığı maraqlı məqamlardan biri də “...bəzi hallarda molla-nəsrəddinçi və füyuzatçı müəlliflərin eyni mətbu orqanı səhifəsində çıxış etmələridir. Bəzi molla-nəsrəddinçilərin yaradıcılıqlarında romantik, füyuzatçıların yaradıcılığında isə realist notların olması və s. hallar onların eyni sosial-tarixi, ideya-əxlaqi, milli-mədəni hadisə və prosesin qoşa qanadı kimi qovuşuq olmasından, birinin digərini tamamlamasından irəli gəlirdi. C.Məmmədquluzadə ilə Ə.Hüseynzadə, “Molla Nəsrəddin”lə “Həyat”, “İrşad” və “Füyuzat”, M.Ə.Sabirlə M.Hadi və A.Səhhət və başqaları arasındakı çoxsaylı və çoxçalarlı ideya-bədii və şəxsi yaradıcılıq faktları da fikrimizi təsdiq edir” (Bayramoğlu Alxan. Müxtəsər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi oçerki (Qədim dövrlərdən 1930-cu illərədək). Elmi redaktor: Teymur Kərimli. Rəyçilər: Xəlil Yusifli, Təyyar Salamoğlu, Yaqub Balayev, Məti Osmanoglu. Bakı, “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2013, s 200 (2, 150). XX əsr Azərbaycan ədəbi hərəkatının bu iki və qoşa qanadı arasındakı ideya-mövqe, ədəbi-estetik, ictimai hadisələrə baxış fərq və uyğunluğu arasında geniş təhlil və paralellər aparmış akademik İsa Həbibbəyli Mirzə Cəlili “vahid və müstəqil Azərbaycanın məcnunu”, Əlibəyi “turançılığın ideoloqu” (Həbibbəyli İsa. Ədəbi-tarixi yaddaş və müasirlik. Bakı, “Nurlan” nəşriyyatı, 2007 (9, 189) kimi xarakterizə etmiş, “Molla Nəsrəddin”i milli realist ədəbiyyatın, “Füyuzat”ı isə çağdaş romantik bədii fikrin “ana qucağı” adlandırmışdır: “Mirzə Cəlillə Əli bəy Hüseynzadənin, “Molla Nəsrəddin”lə “Füyuzatın dərdi və məramı yaxın və doğma, hətta bir çox məsələlərdə tamamilə eyni, yolları, üsul və vasitələri, yazı tərzləri müxtəlif idi. Bütün bunlara görə Cəlil Məmmədquluzadə və Əlibəy Hüseynzadə XX əsrin müəyyən fərqli baxışlara malik olan, əksər məsələlərdə ortaq, vahid məcrada qovuşan, birləşən iki fikir nəhəngi, yanaşı qoşa zirvələridir” (Həbibbəyli İsa. Ədəbi-tarixi yaddaş və müasirlik. Bakı, “Nurlan” nəşriyyatı, 2007 (9, 192).

Qeyd edək ki, sovet hakimiyyəti illərində bu iki mətbuat orqanın - “Molla Nəsrəddin” və “Füyuzat”ın dili barədə çox danışılmış və tədqiqata cəlb olunmuşdur. Halbuki bu jurnallardan daha əvvəl mətbuat meydanına çıxmış və populyarlığın zirvəsinə çatmış “İrşad” var. Bu qəzetin heç bir mətbu orqanla müqayisəyəgəlməz şöhrətini, mətbuat tariximizdə müstəsna xidmətlərini danmaq ədalətsizlikdi. Dil və üslub məsələlərində də “İrşad”ın öz yeri var. Bütövlükdə XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbi dili, ədəbi üslubu, ana dilinə münasibət və digər çox mühüm məsələlər barədə bu qəzətdən zəngin məlumat almaq mümkündür. Qəzətdə bəzən kiçik həcmli yazılarda, xəbərlərdə də ana dili və bədii üslubla bağlı çox mühüm məsələlərə toxunulurdu. Məsələn, “İrşad”ın poçta qutusu” daimi rubrikalarından biri Naxçıvanda yaşayan Rəsizadəyə ünvanlanmışdı. Onun dilinin qəlizliyi, müasirlikdən uzaq yazması belə tənqid edilmişdir: “Naxçıvanda Rəsizadə cənablarına:

Əfəndim, qələminiz çox gendirsə də, nəzəriniz qayət dardır; qələminiz ilə nəzəriniz arasında böylə bir fərq olması həman məqalənizdə zikir etdiyiniz (əlxattül-müstəqim yadumu bilmüstəqim valnamucu lə yəstəqim bil müstəqim) (düzlük düzlüyə bərabər deyil) mənasındadırlar. Əfəndim! Böylə ərəbcə qulaqları taqqıldadan sözləri yazıb da iki məsələdən qafilsiniz: əvvəla bu qunə əsrari-qələmiyyədən hesab etdiyiniz məlumatı mübtədi uşaqlar böylə bilirlər. Tənha biz müsəlmanları bu günlərə salan iştə bu qunə qulaq taqqıldadan fırlıdqlardır! Əfəndim, bu fırlıdqlar barəsində yazılarda qəzəb etməyiniz. Müsəlmanlar daha ayılıb müstəqim lə yəstəqim bil müstəqim (tərcüməsi: düzlük düzlüyə bərabər deyil - Z.F.) fırlıdqlara allanmıyolarlar!” (“İrşad” qəzeti “İrşad”ın poçta qutusu”. 1906, 1 may, №102 (11, 4).

Qeyd etdiyimiz kimi, XX əsrin ilk onilliyində ədəbi dil və ədəbi üslub çox qarışıq idi. “Satirik üslubun nümayəndələri ədəbi-bədii dili xəlqiləşdirmək üçün onu ifrat dərəcədə lorulaşdırır, romantiklər isə orta ədəbi dil yaratmaq üçün yad dillərin materiallarına öz əsərlərində geniş yer verirdilər. Satiriklərdə ərəb, fars, türk sözləri çox vaxt kinayə, satira materialıdırsa, romantiklərdə belə sözlər “ali üslub” naminə bədii dilə daxil edilmişdi. H.Vəzirov, A.Səhhət, S.S.Axundov, Y.V.Çəmənzəminli, A.Şaiq və başqaları isə belə bir dövrdə orta mövqə tuturlar” (Hacıyev Tofiq. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbi dili. Bakı, Maarif, 1977, s-188 (7, 85). Araşdırıcı T.Hacıyev bunları “realist-romantik” və ya “lirik-realist” yazıçıları adlandırır.

Bu illərdə mətbuatın dilinin formalaşmasında folklor üslubunun da rolu vardı. Həmin dövrdə F.Köçərli və digərləri folklor nümunələrini yazıya köçürməyə başlamışdılar. “İrşad” qəzetində dərc olunan müxtəlif yazılarda da folklor nümunələrindən geniş istifadə olunurdu. Bəzən hətta məqalələrin başlıqları da atalar sözləri ilə verilirdi. Məsələn: “Ağacı qurd içindən yeyər”, “El üçün ağlayan gözsüz qalar” və s. Belə başlıqlar oxucuda yazını oxumağa maraq oyadır, düşündürürdü.

Məlumdur ki, xalqın varlığı, millətin milliliyinin ilkin şərtləri hesab olunan dil işlənmə yerinə, tərzinə görə müəyyən xüsusiyyətlər tələb edir. Tofiq Hacıyev “XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbi dili” əsərində (Hacıyev Tofiq. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbi dili. Bakı, Maarif, 1977, s-188 (7, 85) keçən əsrin əvvəlinin sənət dilini, bədii üslubu satirik dil, romantik dil, realist-romantik dil, uşaq ədəbiyyatı dili, folklor dili kimi mikrosistemlərə ayırmışdı. Dil materialına münasibətdə müəyyənləşdirilmiş belə bölgü o dövrün sənət adamlarının ideya-siyasi səciyyəsinə obyektiv müdaxilə imkanı da yaratmışdı. “XX əsrin əvvəllərində də ədəbi dilin mühüm bir qolu - bədii üslub əsas və aparıcı mövqeyə malik olmuşdu. Realist nəsr dili bu dövrdə təkmilləşir, genişlənir və o dərəcəyə çatır ki, “poeziyanı bədii fikrin ifadə formasındakı hegemonluqdan çıxarır” (Kazımov Qəzənfər. “Seçilmiş əsərləri. IV cild. Bakı, “Nurlan” nəşriyyatı, 2009, 528 s (12, 17).

“İrşad”ın dili üçün bütünlüklə ictimai-siyasi üslubu xarakterik üslub hesab edə bilmərik. Qəzetin dilində siyasi publisistika mühüm yer tutur, dövlət, millət, siyasət, hüquq və başqa məsələlər, əsasən, ictimai-siyasi üslubda təqdim olunur, həmçinin elmi üslub elementləri əksini tapırdı. Bütün bunlarla yanaşı, “İrşad”da mütəmadi ədəbi-bədii nümunələr verilirdi. Həmçinin bir sıra siyasi mövzular bədii üslub səviyyəsində təqdim olunurdu. Siyasətin bədiiliklə təqdim olunması “İrşad”ın bir çox yazılarının dili üçün xarakterikdi.

Qəzətdə çağdaş hadisələr çox vaxt tarixi hadisələr zəminində verilirdi. Əvvəllər irəli sürülən və XX əsrin əvvəllərində bir qədər də aktuallaşan, qızğın müzakirə mövzusunə çevrilən, böyük mübahisələr doğuran ana dili, ədəbi dil, ədəbi üslubla yanaşı, orta dil məsələsi də vardı.

İrşadçılar dövrün əksər millətsevər ziyalıları kimi bütün dünya türklərinin qarşılaşdığı, həlli yollarını aradığı problemlərin əsas səbəbini və onlardan qurtuluşu birliyə nail olmaqda görürdülər. Bu böyük məqsəd naminə atılmalı ən əhəmiyyətli addımlardan birinin isə vahid dil yaratmaq olması fikri “İrşad”da alqışlanırdı. Çünki bu vasitə ilə nəhəng ağaca bənzəyən qədim türksoylu xalqların danışıqda və yazıda zamanla yaranmış bəzi problemlərini tamamilə aradan qaldırmaq mümkündür. Qeyd edək ki, XX əsrin ilk onilliyində geniş müzakirələrə səbəb olmuş ortaq türk dilinin yaradılması fikrini hələ XIX əsrin 80-ci illərində böyük türkçü, 1883-cü ildən 1918-ci ilədək Kırımda işıq üzü görünən, əsl adı “Tərcüman-əhvali-zaman” olan və “Tərcüman” adı ilə Yaxın və Orta Şərqi ölkələrində geniş yayılmış, XX əsrin əvvəlinə qədər Rusiyada yaşayan türksoylu xalqların tək mətbuat orqanının qurucusu və baş redaktoru İsmayıl bəy Qasıralı irəli sürmüşdü. Həmin qəzet vasitəsilə İ.Qasıralı özü bu məsələdə nümunə göstərirdi. Ə.Ağaoğlu “Tərcüman”ın dilini belə dəyərləndirirdi: “Tərcüman”ın lisanı Kazandan Kafkaziyyəyə, Kırımdan Türkiyəyə qədər anlaşılırdı. Bu əzim bir məharətdi. Bununla mərhum düsturunun birinci şıkkını icra etmiş bulunurdu. Türklər hər yerdə onu anlamaya başlamışlardı” (Yaqublu Nəsiman: “M.Ə.Rəsulzadənin həyat və fəaliyyətinin xronologiyası” <https://ebooks.azlibnet.az/book/E7w1WmbK.pdf> (27).

“İrşad” ortaq türk dili ilə bağlı müzakirələrin tam mərkəzində olan mətbuat orqanlarından idi. Qəzetin səhifələrində yer verilmiş “Ana dili barəsində” adlı məqaləsində S.M.Əfəndizadə yazırdı ki, hər millətin, hər qövmin özünəməxsus ana dili var, o dildə ata-babaları və özləri danışır, hər kəsə öz ana dili xoş görünür. Müəllifin fikrincə, ana dilini bilməyib, ya da bilib xarici dildə danışmağa üstünlük verən şəxs eyibli iş tutub öz milləti barəsində günah edir: “Əgər Varşava şəhərində bir polağ polaqın dükanına girib xarici dildə şey tələb eləsə, dükançı polaq təəssübkeşlikdən özünə beş-on manat zərər verib müştərisinə şey satmaz.

Lakin iki türk oğlu türk öz aralarında qeyr dildə söhbət ediyorlar. Bundan əlavə, əsla rusca bilməyən və savadı olmayan müsəlmanlar bir neçə rus sözünü düz deyə bilməyib, sözlərin qolunu, qıçını sındıraraq, qələt, müsəlman məclislərində danışmaq özləri üçün iftixar bilirlər. Bəzi vaxtı rusu bilən müsəlmanə türk dilində sual edəndə rusca cavab veriyor, yenə döndərib rusca soruşanda başlayıb rusca diyor” (Sultan Məcid Əfəndizadə. “Ana dili barəsində”. “İrşad” qəzeti, 12 yanvar 1906, №21 (20, 2).

Əcnəbi dildə danışmağa bu qədər meyl göstərilməsinin, ana dilinə laqeyd yanaşılmasının səbəbi nədir? 1906-cı ildə S.M.Əfəndizadə çarizmin dil siyasəti səbəbindən belə vəziyyət yarandığını düşünürdü: “Öz ana dilini həqirənə sanmaları bu şəxslərin təqsiri olmuyor, bəlkə bizləri küçüklükdən öz ana dilimizə nifrət nəzərilə bağmağa məcbur edənlərin təqsirləridir.

Böylə tərbiyə almış adam böyüklükdə bir divanxanədə məmur olanda, yanına bir əvam müsəlman gəlib bir sözü iki kərə soruşanda, məmur “Ay kişi, genə müsəlmanlıqına saldı!... Raz mən sənə abyosnit eylədim (bir dəfə mən sənə qandırdım) gərək vtaroy razda obyasnit edim (gərək ikinci dəfə də anladam)...” (Sultan Məcid Əfəndizadə. “Ana dili barəsində”. “İrşad” qəzeti, 12 yanvar 1906, №21 (20, 2).

Müzakirəyə qoşulmuş Əbuturab Axundovlu S.M.Əfəndizadəyə bu gözəl nəsihətlərinə görə yüzlərcə təşəkkür etdikdən sonra yazırdı ki, çifayda bunları görəndə göz, eşidən qulaq, təsir edən ürək insan övladlarının arasında az tapılır. O, məsələyə münasibətini kəskin şəkildə bildirir, bəlkə heyvanların da zərərdən qaçdığı halda çox insanın mənfəətini dərk etməyib təhsilə səy göstərmədiyini, müsəlman qardaşlarının nəsihətlər dinləmədiklərini, gecə-gündüz pul, yemək və içmək fikrində olub ömrü fənaya verdiklərini yazır və qüdrətli Azərbaycan şairindən bu nümunəni gətirirdi: “Füzuli Bağdadi rəhmətullah təali buyurubdur:

“Necə bir nəfs təmənnası ilə,
Yeməki-icməki ola dilxahın.
Eyləyib zöhdü vərədən nifrət,
Təati-həqdən ola ikrahın.
...Bunun üçün mü olubsan məxluq?

Bumudur əmri sənə Allahın?” (Əbuturab Axundovlu. “Ana dili”. “İrşad” qəzeti, 18 yanvar 1906, №25 (4, 3).

Ə. Axundovun məqalədə millətpərvər, vətənpərvər kimi çıxış etmişdi. Maraqlıdır ki, müəllif o vaxt da, sonralar da işlədilən ana dili ifadəsinin yerində “ata və ana dili” deyər yazırdı. Başqa bir məqaləsində o, bildirirdi: “Müəllimlər göz və qulaq ağırları olan haldə yaxşı görməz və eşitməz və ürək azarlı olan zəmanda yaxşı təsvir edə bilməz. Əlbəttə, mərəzi nəfanəyə mübtəla olan uşaqlar yüz yaşasa da o rüsux edib müzəmmən olan azar zayıf olmayacaqdır. Əgər o uşaqlar öz atalarının din və məzhəbində oxuyub kamil olmuş olsalar, hər anlı müəllimlərinin nəfani azarlarını öz nəflərindən rəf etməyə qadir olurlar bəlkə dəxi nəfanəyə mübtəla olan şəxsləri müalicə edirlər” (Əbuturab Axundov. “Ana dili”. “İrşad” qəzeti, 25 yanvar 1906, №30 (5, 1).

Vahid türk dili ideyasını alqışlayanların, dəstəkləyənlərin də ortaqlıq fikrə gələ bilmədiklərini “Dil məsələsi” adlı məqaləsində Mirzə Abdullah belə təsvir etmişdi: “Bu məsələ ortaya düşəli xeyli vaxt oldu. “Türk” qövminin dili olan “türkcənin” müxtəlif şivələrdən azad edilməsi düşünüldü. Bu barədə çox da yazıldı. “Nur”da, “Həyat”da, “Tərcüman”da, “Azad”da, “İrşad”da lisan məsələsinə dair bir çox məqalələr yazıldı. Mühərrirlərimiz də canü-dildən yazdılar. Nəticə böylə çıxdı: mütləq tövhidi-lisan etməli, ümumtürk qövmi arasında da ədəbi dil təlim olunmalıdır. Cümlə mühərrirlərimiz bu barədə fikirlə iştirak etdilər. Həmrəy oldular. Söz vahid qiyasi əxzi məsələsinə gələndə araya ixtilaf düşdü. Məqsudi əfəndi öz məqsədini irəli sürərək “qazax” şivəsini təklif etdi. Qasprinski İsmayıl bəy həzrətləri də “Qırım” şivəsini və yaxud “Tərcüman” dilini təklif etdi. İshaqi, Əsədullah axundlar da, tatarlar da “əvam” şivəsi tərəfdarı oldular. Kəngərli həzrətləri də bir başqa üsul ortaya çıxardı. Hüseyinzadə Əli bəy əfəndi də “osmanlı”, daha doğrusu, “İstanbul” şivəsi tərəfdarı kibi göründü. İxtilaf böyüdü. Dərd anlaşıldı. Tövhid lisanə lüzum göründü... Əlac, həm də məqbul bir əlac ortaya çıxarılmadı. Hər kəs yenə başını aşağı salaraq, öz əfkarını, öz təriqətini irəli aparmağa, öz bəğəndiyi şivəni təmim və nəşr etməyə çalışmaqdadır. Bundan isə bir fayda çıxmaz. Çıxsa da bir çox münaqişələrdən, ixtilaflardan sonra çıxar. Bu da uzun müddətə möhtacdır. Vaxt isə dayanmayaraq keçməkdədir” (Mirzə Abdullah. “Dil məsələsi”. “İrşad” qəzeti, 13 mart 1906, №66 (17, 3).

Bu vacib mövzuya həsr etdiyi “Dil məsələsinə dair” başlıqlı məqaləsində Cəmaləddin Əldəğistani də vaxtı fəvq etməyərək ittihad və maarif naminə çalışmaqın vacibliyini önə çəkirdi (Cəmaləddin Əldəğistani. “Dil məsələsinə dair”. “İrşad” qəzeti, 26 mart 1906, №77 (3, 3).

Bütün məqamları nəzərə alaraq, deyər bilərik ki, XX əsrin ilk illərində təkcə Azərbaycan ədəbi dilinin vəziyyətini araşdıranlar üçün deyil, eyni zamanda, dil tariximizin həmin dövrlərinin tədqiqatçıları üçün “İrşad” olduqca maraqlı mənbədir. Həmin illərin Azərbaycanının dil fonu, üslub rəngarəngliyi barədə qəzetin səhifələrində qalan yazılar əhatəli təsəvvür yaradır.

Ədəbiyyat:

1. Axundov Ağamusa. “Azərbaycan dili”. “Ədalət” qəzeti, - 2010.- 1 iyun, S.56, 5
2. Bayramoğlu Alxan. Müxtəsər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi öçerki (Qədim dövrlərdən 1930-cu illərədək). Elmi redaktor: Teymur Kərimli. Rəyçilər: Xəlil Yusifli, Təyyar Salamoğlu, Yaqub Balayev, Məti Osmanov. Bakı, “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2013, s 200, səh 150
3. Cəmaləddin Əldəğistani. “Dil məsələsinə dair”. “İrşad” qəzeti, 26 mart 1906, №77
4. Əbuturab Axundov. “Ana dili”. “İrşad” qəzeti, 18 yanvar 1906, №25
5. Əbuturab Axundov. “Ana dili”. “İrşad” qəzeti, 25 yanvar 1906, №30
6. Filankəs. “Mühüm suallar, vəhim cavablar”. “İrşad” qəzeti, 17 aprel 1906, № 91
7. Hacıyev Tofiq. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbi dili. Bakı, Maarif, 1977, s-188
8. Hacıyeva N.H. Bakı Universitetinin Xəbərləri №2. Humanitar elmlər seriyası, 2011
9. Həbibbəyli İsa. Ədəbi-tarixi yaddaş və müasirlik. Bakı, “Nurlan” nəşriyyatı, 2007
10. Hüseynova Sədaqət. “Füyuzat” jurnalı və dil problemləri. Elmi redaktor: Y.M.Seyidov. Rəyçilər: V.H.Aliyev, S.İ.Vəliyev. Bakı, “Elm” nəşriyyatı, 2006, 298 s.
11. “İrşad” qəzeti. “İrşad”ın poçtə qutusu”. 1906, 1 may, №102
12. Kazımov Qəzənfər. “Seçilmiş əsərləri. IV cild. Bakı, “Nurlan” nəşriyyatı, 2009, 528 s
13. Köçərli Firudin. Seçilmiş əsərləri. Bakı, “Azər.SSR EA nəşr-tı. 1963, 341 s.

14. Məmmədov Kamran. "N.Nərimanov publisistikasında gülüşün mövqeyi". "XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri", ikinci kitab Redaktoru: Kamran Məmmədov, Bakı, "Elm" nəşriyyatı, 1985, 204 s.
15. M.Ə.R-zadə. "Tan yuldızı" (Dan ulduzu). "İrşad" qəzeti, 1 iyun 1906, №128
16. M.Ə.R-zadə. "Yeni qəzetə". "İrşad" qəzeti, 9 may 1906, №108
17. Mirzə Abdullah. "Dil məsələsi". "İrşad" qəzeti, 13 mart 1906, №66
18. Nemanzadə Ömər Faiq. Əsərləri. Bakı, "Yazıçı", 1983, 150 s.
19. Nər. "Cümə söhbəti". "İrşad" qəzeti, 7 aprel 1906, №84
20. Sultan Məcid Əfəndizadə. "Ana dili barəsində". "İrşad" qəzeti, 12 yanvar 1906, №21
21. Şuşı İbrahim Tahir Musayev. "Molla Nəsrəddinə". "İrşad" qəzeti, 24 oktyabr 1906, №250
22. Talıbzadə Kamal. XX əsr Azərbaycan ədəbi tənqidi (1905-1917-ci illər). Bakı: Azərb. SSR EA, 1966, 540 s
23. Üzeyir. "Bir xanım əfəndinin bizlərə hüsn-təvəccöhi". "Həyat" qəzeti, 10 sentyabr 1905, № 62
24. Üzeyir bəy Hacıbəyov. "Hansı vasitələr ilə dilimizi ögrənib kəsbi-maarif etməliyiz". "İrşad" qəzeti, 15 fevral 1906, №47
25. Üzeyir bəy Hacıbəyov. "Hansı vasitələr ilə dilimizi ögrənib kəsbi-maarif etməliyiz". "İrşad" qəzeti, 16 fevral 1906, №48
26. Üzeyir bəy Hacıbəyov. "Hansı vasitələr ilə dilimizi ögrənib kəsbi-maarif etməliyiz", "İrşad" qəzeti, 20 fevral 1906, №51
27. Yaqublu Nəsiman: "M.Ə.Rəsulzadənin həyat və fəaliyyətinin xronologiyası" <https://ebooks.azlibnet.az/book/E7w1WmbK.pdf>

Z.Farajova

Problems of mother tongue and literary style in newspaper "İrshad" Summary

At the beginning of XX century, the problem of the mother tongue was one of the topics addressed in both the press and literature. At this difficult time there was also a controversial stage in the development of the Azerbaijani literary language. There were both differences and similarities in the approaches of the intellectuals of that period to the problem of the mother tongue and literary language. Supporters of "İrshad" approached to these problems with great sensitivity.

"İrshad" had its position in problems of literary language and style. Sometimes very important issues related to the native language and artistic style were raised in the newspaper in small posts and news. Linguistic culture and features of the literary language of each nation reflect its spiritual world. Supporters of "İrshad" for this determined the most correct way. It was – to speak with the people in their native language and style. Those who neglected their native language were criticized in literary and artistic examples published in the newspaper.

Along with the mother tongue, literary language, literary style, the question of a common language became actual in the first decade of XX century. "İrshad" was one of the print media in the center of discussions about the common Turkic language. Supporters of "İrshad" saw the main cause of the problems which the Turks of the whole world were looking for and saw the way to salvation in achieving unity. The idea of creating a single language, which was one of the steps taken in the name of this great goal, was welcomed in "İrshad". In general, it is possible to get abundant information from this newspaper about the problems of the Azerbaijani literary language, literary style, attitude to the mother tongue, the common Turkic language at the beginning of XX century.

Key words: figurative style, poetry, prose works, literature, common Turkic language

Проблемы родного языка и литературного стиля в газете «Иршад»

Резюме

В начале XX века проблема родного языка была одной из тем, к которой обращались как в прессе, так и в литературе. В это сложное время был так же противоречивый этап в развитии азербайджанского литературного языка. Существовали как различия, так и сходства в подходах интеллигенции того периода к проблеме родного и литературного языка. Иршадцы подходили к этим проблемам с большой чувствительностью.

«Иршад» имела свою позицию в вопросах литературного языка и стиля. В газете в небольших записях и новостях иногда затрагивались очень важные вопросы, связанные с родным языком и художественным стилем. Языковая культура и особенности литературного языка каждого народа отражают его духовный мир. Иршадцы для этого определили самый правильный путь. Это было – говорить с народом на его родном языке и своем стиле. В литературно-художественных примерах, опубликованных в газете, подвергались критике те, которые пренебрегали родным языком.

Наряду с родным языком, литературным языком, литературным стилем вопрос общего языка был актуальным в первом десятилетии XX века. «Иршад» была одной из печатных органов в центре дискуссий об общем тюркском языке. Иршадцы видели главную причину проблем, решение которых искали тюрки всего мира и способ спасения видели в достижении единства. Идея образования единого языка, которая была одним из шагов, предпринятых во имя этой великой цели, приветствовалась в «Иршаде». В целом из этой газеты возможно получить обильную информацию о проблемах азербайджанского литературного языка, литературного стиля, отношения к родному языку, общего тюркского языка в начале XX века.

Ключевые слова: художественный стиль, поэзия, прозаические произведения, литература, общий тюркский язык.

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 25.03.2019

Çapa qəbul olunma tarixi: 12.04.2019

Filologiya elmləri doktoru, professor Alxan Bayramoğlu tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.